

JOM HA-ŠO' A

. . . POČÁTKY JEDNOHO SVÁTKU

Zbyněk Tarant

*Katedra antropologických a historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
persi@centrum.cz*

Yom HaShoah Subtitle: ...and the Day of Mourning is Born

Abstract—If one looks at the calendar, one will find there ,International Holocaust Remembrance Day' on 27th of January. This day was set by the UN General Assembly in 2005 and it refers to the anniversary of Auschwitz liberation. However, if one looks at the Israeli calendar, or any of the Jewish Luakh haShannah's, one will find there another day of mourning that is actually far older. The Yom HaShoah was set according to the Hebrew calendar and refers not to the liberation of Auschwitz, but to the Warsaw ghetto uprising. Today, this day of mourning is an interesting relict of the pioneer, upbuilding era that preferred the stories of heroes to those of victims. This article attempts to map the very beginning of the Yom HaShoah commemoration, by using Hebrew sources that were never published before in the Czech language. The story of Yom HaShoah in the context of the young state of Israel in the 1950s is an interesting case-study on the issue of how the contemporary political and public discourse affects the collective memory of future generations.

Key Words—Yom HaShoah, Holocaust, Israel, Knesset, collective memory, labour Zionism, Zionism, 1950s, Yad Vashem

STÁT Izrael se ve vztahu k událostem holocaustu nachází v poněkud paradoxní pozici. Na jedné straně je s těmito událostmi nezpochybnitelně spjat v rovině osobní a symbolické. Na straně druhé k holocaustu došlo před vznikem státu Izrael, a navíc mimo jeho území. Vedle značných problémů pro legislativu a jurisdikci, které naplno vynikly například při rozpravě o oprávněnosti státu Izrael soudit Adolfa Eichmanna (viz Rosenne 1961: 179–305), to představovalo i značnou výzvu pro jakékoliv symbolické, pietní uchopení nacistické genocidy evropského židovstva. Pokud se totiž holocaust nestal na území státu Izrael, tak na kterém místě v Izraeli bychom si jej vlastně měli připomínat, chceme-li tak učinit?

Neméně obtížnou je pak otázka, kdy si vlastně holocaust připomínat? Které z výročí milníků holocaustu vybrat? Osvobození Norimberských zákonů? Paradoxně by asi ani jedno z těchto dat dobového Izraelce v 50. letech ani nenapadlo. Tím největším paradoxem ve vztahu mladého židovského státu v 50. letech k událostem holocaustu je totiž fakt, že jakákoliv pieta směrem k obětem znamenala

připomínat si ponižující osudy a bezmocnost v době, která si žádala chrabrost, udatnost a aktivní odpor. Příběh o vzniku *Jom ha-Šo'a* v Izraeli je tak příběhem o překonávání všech těchto rozporů.

Charakteristikou dobového diskursu bylo, že chceli hovořit o *Šo'a* (dosl. *Katastrofě*), musíte vždy hovořit ve spojení buď s *hrdinstvím* (hebr. *gibora*) či *znovuzrozením* (hebr. *tkuma*). Pojmem hrdinství byl zpočátku chápán boj židovských vojáků v řadách Spojeneckých armád a později stále výrazněji odboj během povstání ghatt, případně v rámci partyzánských oddílů (Ofer 1996). Pojmem *znovuzrození* se rozuměl vznik státu Izrael a vítězství v konfliktu z roku 1948, který dnes Izraelci chápou jako *Válku za nezávislost* (Milchemet *ha-'Acma'ut*). Připomínka *holocaustu* bez znovuzrození či alespoň *hrdinství* neměla podle dobového způsobu myšlení smysl. Kdo by si chtěl připomínat onen ponižující a zbytečný masakr evropského židovstva? Abba Kovner měl dokonce žádat, aby bylo téma hrdinství od Šoa zcela odděleno (Ofer 1996). A doba si žádala hrdiny – takové, jako byl například vůdce povstání Varšavského ghatta Mordechaj Anielewicz, jehož socha z dílny Nathana Rappaporta od poloviny 50. let vévodí kibucu, zasvěcenému jeho památce. Rappaport zpodobnil Anielewicze podle vzoru Michelangelova Davida a skrze něj pak představil dobový ideál dokonalého žida – krásného, statečného, hrdého. A právě v kibucu, pojmenovaném po Mordechaji Anielewiczovi, stejně jako v dalším kibucu, zasvěceném památce bojovníků ghet - Kibucu Lochamej ha-Gita'ot – se již od konce války pravidelně scházely početné zástupy, aby si připomínaly (slovy Mordechaje Anielewicze): „hrdinství židovských mužů v boji“. Pietní setkání se konala na výročí povstání Varšavského ghatta a hrdinství židovských bojovníků v nich bylo hlavním tématem. Setkání se konala v termínu podle sekulárního, gregoriánského kalendáře – tj. 19. dubna. Hovořilo se při nich o šesti milionech obětí, o hrůzných masakrech, o nacistické zvlí, ovšem vždy jen v rovině obecné. Konkrétní zmínky byly v těchto počátcích určeny především bojovníkům ghatt. Slova jako „Osvětim“ či „plynové komory“ se v nich téměř vůbec neobjevovala.

První úvahy o tom, že by událostem nacistického holocaustu měla být věnována nějaká systematická pieta, lze v izraelském hebrejsko-jazyčném tisku doložit minimálně do roku 1947, ačkoliv lze současně předpokládat, že na osobní a individuální rovině se podobné úvahy odehrávaly

již během války.¹ Impulsem k jedné z prvních diskusí o tom, kdy a kde si připomínat události holocaustu se stal v roce 1947 tradiční půst na 9. avu (přelom srpna/září). Na stránkách hebrejsko-jazyčného labouristického deníku *Davar* z tohoto postního dne, během něhož si židé po celém světě připomínají zničení prvního i druhého Jeruzalémského chrámu (tzv. *Churban*) a počátek diaspory lze zaznamenat jednu z prvních veřejných debat na téma oficiálního pietního dne za oběti holocaustu: „*Už uplynuly dobré dva roky od pádu zvrhlého nacistického režimu v okupovaných zemích a ve shromáždění Izraele ještě stále nedošlo ke shodě mezi jeho představiteli, vůdci, rabíny a intelektuály ohledně ustanovení oficiálního pietního dne.*“² Devátý den v měsíci avu se sice přímo nabízel,³ avšak neprosadil se. Jedním z důvodů byla teologie Mípněj chata'ejnu (Pro naše hříchy), která je s tímto půstem neodmyslitelně spojená. Dne 9. avu si totiž židé mají připomínat katastrofy, kterými byl lid podle tradice postižen za své hříchy a tento konkrétní den půstu má být především dnem pokání (Young 2004: 439). Takovýto kontext činí 9. av pro většinu věřících k připomínce holocaustu pochopitelně obtížně přijatelným. V konečném důsledku je tedy holocaust v tento den připomínán pouze v některých ultra-ortodoxních kruzích, které události 2. sv. války podle výše uvedené teologie interpretují (Porat 1992: 695–729).

Debora Segel proto například navrhovala umístit pietu na 20. den v měsíci sivanu, který je již z minulosti dnem půstu na připomínku prvních případů krevní pověry ve Francii (1171) a rovněž masakrů Bohdana Chmelnického (1770) v Polsku. Již existující malý postní den, který je ve skutečnosti dodnes držen pouze v ortodoxních komunitách či v místech, jichž se geograficky dotýká, se měl nově podle tohoto názoru stát i dnem památky obětí Šo'a:

„Šest dnů před 20. sivanem, od 13. do 19. v měsíci, budiž šesti pietními dny. To podle šesti milionů bratří, kteří byli vyhlazeni. Jeden den za každý milion. A podobně jako byly umístěny modlitby na šabat zchor (šabat vzpomínek), který je před Purimem [v němž si připomínáme slova:] „Nezapomeň na to, co ti provedl Amálek!“ (Dt 25, 17), budiž vloženo šest připomínek v těchto pietních dnech: „Nezapomeň na to, co ti učinilo Německo a jeho posluhovači!“ Tyto připomínky budou čteny v šesti dnech v každé škole, synagoze a dalších veřejných místech. Každý den budou zapálena světla k připomínce každého milionu zmasakrovaných židů.“⁴

Úvahy paní Segel se nikdy nedočkaly realizace, ovšem přesto jsou zpětně zajímavé. Objevilo se v nich totiž něko-

lik prvků, s nimiž se budeme setkávat i nadále. Především je to symbolika čísla šest, zpodobňovaná pomocí šesti světél. Autorka dále uvažovala sepsání liturgického textu o šesti kapitolách, určeného k předčítání v synagogách (viz *Megillat Hashoah* 2004), jakož i připomínání konkrétních zničených komunit a jejich významných osobností.

Přibližně 10 měsíců od vydání těchto úvah vznikl stát Izrael a vypukla Válka za nezávislost. Z hory Sijón v Jeruzalémě se tehdy z bezpečnostních důvodů musel odstěhovat tamní rabínský soud. Jeho budova zůstala opuštěná a vystavená na pospas jordánským ostřelovačům. V jejím sklepení, bezpečném před kulkami, pak přežil holocaustu s aškenázským, ortodoxním zázemím, zřídili již v roce 1948 malé muzeum a památníček obětem. Místo je dnes známé jako *Síň holocaustu* (angl. Chamber of the Holocaust) a funguje dodnes jako součást ješivy, která byla po sjednocení Jeruzaléma v roce 1967 zřízena ve znovu přístupných částech budovy. Patrně jde o vůbec nejstarší muzeum holocaustu na světě – starší než muzeum v Kibucu bojovníků ghatt, starší než Jad Vašem či Jad Mordechaj. Hora Sijón se pak stala jedním z klíčových míst, na němž se lidé za účelem připomínky holocaustu scházeli. Bylo to i proto, že staré město v Jeruzalémě zůstalo židům v letech 1948–1967 nepřístupné a hora Sijón, navazující Sijónskou bránou na jižní část jeho hradeb, byla nejsvatějším místem, na něž se židé mohli dostat.

Další návrh na to, kdy by se mohla konat pieta na památku obětí holocaustu přišel z ortodoxních kruhů. Navrhl jej vrchní rabinát, a to na den, v němž si ortodoxní židé půstem připomínají počátek obléhání Jeruzaléma Nabuchadnessarem II. Tento den, 10. tevet, připadající přibližně na přelom prosince a ledna podle gregoriánského kalendáře, je rovněž podle tradice dnem připomínky těch zesnulých, jejichž datum úmrtí (*jorajt*) není známo. Pozůstali, kteří neznají *jorajt* svých blízkých mají na tento den vykonávat úkony spojené s připomínkou zesnulých – tj. zejména zapálit pamětní svíce (*ner zikaron*) a recitovat aramejskou modlitbu Kadiš jménem těchto zesnulých. Vzhledem k tomu, že přesné datum úmrtí většiny obětí holocaustu pozůstalým známo není, zdál se být návrh tohoto dne velmi logickým.

V roce 1949 připadl 10. tevet na 11. leden. Vrchní rabinát sestavil jeho program především s důrazem na liturgické detaily. Ve všech domácnostech a synagogách měla být zapálena pamětní svíce. Vrchní rabinát připravil zvláštní vzpomínkovou modlitbu, která měla být vložena do *šachritu* (večerní modlitby). Měla být recitována modlitba *El Male' Rachamim* (Bože plný milosrdenství), která je jinak určena pro zádušní bohoslužby. Po celý den, tj. v židovském kontextu od večera do večera, měl být dodržován půst. Dále se měli věřící věnovat studiu tří mišen, které rabinát k této příležitosti vybral a které se všechny vztahují k tématu theodiceje.⁵ Do modliteb měly být vkládány zvláštní refrény a recitovány žalmy. Ve čtyři

¹Důkazem toho budiž třeba jen snahy o systematickou dokumentaci probíhajících událostí, jakou byl například archiv *Oneg Šabat*, zpracovaný roku 1943 ve Varšavském ghettu.

²*Davar*, 27. července 1947.

³*Davar*, 27. července 1947.

⁴*Davar*, 27. července 1947.

⁵Konkrétně se jednalo o následující mišny: Brachot 9:5, Sota 5:5, Ukcin 3:12.

odpoledne 11. ledna se měli všichni věřící sejít ve svých synagogách na mimořádné společné modlitbě. Hlavní pietní program se měl konat v Tel Avivu v 19:30 za účasti ministra školství Ha-Cohen Fishmanna a vrchního rabína, rebbe Untermana. Za účelem organizace pietních aktů byla na ministerstvu zřízena zvláštní pracovní skupina.⁶ Ačkoliv samotné vyhlášení *Dne Kadiše* přitáhlo značnou mediální pozornost – některé z deníků mu věnovaly celou stránku – zpětně se toho příliš o účasti a úspěšnosti akce nedozvídáme. Snad jen v deníku *ha-Arec* nacházíme následující reflexi:

„Byl jsem si jistý, že synagoga „Jišurun“, která je největší v Jeruzalémě, bude plná až do posledního místečka. Na pietní akt jsem tedy pospíchal. A hle, co ke svému zděšení nevidím! Asi tak dva minjany⁷ židů sedí u stolečku a šeptem studují pasáže z Mišny a to je vše! (...) Nemyslím si, že bychom snad už zapomněli památku našich milovaných blízkých a litovali jedné ztracené hodinky času. (...) Zdá se, že všechny zúčastněné organizace, jako Rada zemského rabinátu pro Erec Jisra'el, (...jmenuje zúčastněné ortodoxní instituce...) se staraly o program dne, avšak neuměly, nebo prostě zapoměly udělat akci reklamou. A nebo je možná příčinou to, že za program byly zodpovědné právě tyto instituce.“⁸

Deník *ha-Arec*, z něhož reakce pochází, má výrazně levicovou a sekulární orientaci. Dodnes na jeho stránkách můžeme nalézt tvrdé výpady proti ortodoxním institucím a způsobu života, který reprezentují.

Tentýž deník *ha-Arec*, který hovoří o neúspěchu 10. tevetu, popisuje 22. dubna 1949 „velká množství lidí“ účastnících se památky povstání ghetta ve Varšavě.⁹ Labouristický *Davar* krátkou notickou informuje o „tisícovém shromáždění“.¹⁰ Připomínka obětí holocaustu na 10. tevetu se objevuje i v následujících letech. Někdy se jí začíná zkráceně říkat *Jom kadiš*, *Jom kedošim*, či dokonce *Jom ha-Šo'a*, event. *Jom ha-Zikaron*. Označení *Jom ha-Šo'a* tehdy ještě nemělo tak konkrétní význam jako dnes.

Výročí povstání ghetta v roce 1950 bylo opět, jako v předchozím roce, drženo podle sekulárního, gregoriánského kalendáře, tedy 19. dubna. Všechny hlavní deníky mu věnovaly celostránkové rubriky. Jméno „Osvětim“ či pojem „plynové komory“ bychom v nich ale stále hledali marně. Tématem byla odvaha, schopnost vzít svůj osud do vlastních rukou a poučením z holocaustu bylo budování vlastního státu. Ve zprávách se dočítáme o tisícové účasti¹¹ na pietním aktu v Kibucu Jad Mordechaj, jakož

i v Kibucu bojovníků ghetta.¹² Ve druhém jmenovaném kibucu, v působivém exteriéru východní Galileje, v blízkosti starověkého římského akvaduktu, byl dne 19. dubna 1950 položen základní kámen *Domu bojovníků ghetta* (hebr. Bejt lochamej ha-gitaot), v pořadí druhého muzea holocaustu ve státu Izrael.¹³

Znovu byl připomínán 10. tevet.¹⁴ Deníky hovoří o tomto dni jako o *Jom ha-Šo'a*.¹⁵ Na hoře Sijón, v synagoze sousedící se Síní holocaustu se sešlo pietní shromáždění, v jehož rámci byly do Síně holocaustu uloženy útržky poničených svitků Tóry, přivezené z Varšavy a zapáleno 31 světél za 31 uren s popelem, uložených v kryptě, z nichž každá pochází z jednoho z koncentračních či vyhlazovacích táborů.¹⁶ „*Celá společnost poté sestoupila do sklepení, kde bylo zapáleno 31 věčných světél, podle množství uren, ve sklepení uložených. Po chvalozpěvech bylo na svazích hory Sijón zapáleno velké množství věčných světél, viditelných po celém Jeruzalémě.*“¹⁷

Po celé zemi se v tento den konalo téměř 70 různých pietních setkání.¹⁸ Připomínka holocaustu na den 10. tevetu se začínala ujímat a vypadalo to, že se ve státu Izrael ustavují dva různé svátky, nazývané místy shodně *Jom ha-Šo'a* – jeden, menší, pro oběti, podporovaný vrchním rabinátem a organizacemi nově příchozích (*olim chdašim*), a druhý, větší, pro kibucníky, partyzány a bojovníky ghetta, který měl podporu tehdy výrazně levicového, labouristického Knesetu. Na této dualitě by nebyl větší problém, pokud by nebyla pouhým projevem daleko hlubšího konfliktu mezi generací starousedlíků, kteří znali holocaust pouze z novin, případně byli zasaženi nepřímo (např. ztrátou v širší rodině), a nově příchozích, kteří si často sami holocaustem prošli.

Hlas těchto lidí začal silněji zaznívat přes novou pietní iniciativu – Les mučedníků (Ja'ar ha-Kedošim). Cílem této iniciativy, která vzešla z organizace *Keren Kajemet le-Jisra'el*, bylo vysadit šest milionů stromů za šest milionů obětí.¹⁹ Odhadovalo se, že výsledný les pokryje cca 30 000 dunam, nebo-li 30 km². Nosnou myšlenkou bylo v rámci tohoto lesa zasvětit každý z 19 úseků každé z evropských zemí, okupovaných nacisty.²⁰ Otevření tu Belgické, tu Jugoslávské, tu Bulharské části se v následujících letech stane příležitostí pro prezentaci událostí holocaustu z pohledu obětí a často se později setká s připomínkou desetiletého výročí zničení té či oné komunity.

Na půdě Knesetu se otázka paměti holocaustu dostala na pořadí jednání poprvé 12. dubna 1951. Po velice silném projevu předkladatele návrhu, Mordechaje Nuruka

¹² *Ha-Arec*, 27. dubna 1950.

¹³ *Palestine Post*, 20. dubna 1950.

¹⁴ *Ha-Arec*, 29. listopadu 1950.

¹⁵ *Ha-Boker*, 11. prosince 1950, *Ha-Cofe*, 14. prosince 1950, *Ha-Arec*, 11. prosince 1950, *Cherut*, 30. listopadu 1950 a tentýž 11. prosince 1950 apod.

¹⁶ *Palestine Post*, 18. prosince 1950.

¹⁷ *Palestine Post*, 13. prosince 1950.

¹⁸ *Ha-Cofe*, 20. prosince 1950.

¹⁹ *Ha-Arec*, 7. března 1951.

²⁰ *Jerusalem Post*, 22. dubna 1952.

⁶ Oznamení bylo otištěno paralelně v několika největších denících. Zde vycházíme z *Cherut*, 10. ledna 1949.

⁷ Tj. 20 osob. Minjan je podle tradice minimální počet 10 židovských dospělých mužů (dospělý ve smyslu bar micva) potřebných k tomu, aby se mohla číst Tóra.

⁸ *Ha-Arec*, 13. ledna 1949, CZA: S71/634.

⁹ *Ha-Arec*, 22. dubna 1949.

¹⁰ *Davar*, 21. dubna 1949.

¹¹ *Palestine Post*, 20. dubna 1950.

(Mapaj) přijal Kneset následující usnesení: „*První Kneset určuje a stanovuje 27. den v měsíci nisanu každého roku jako „Den Šo'a a povstání ghett – celosvětový pietní den lidu Izraele.*““²¹ Kneset přijal usnesení ve stoje a jednohlasně.²² Stát Izrael se tak oficiálně přihlásil k pietním iniciativám, které jeho občané, politické strany a různé zájmové spolky provozovali již několik let. Nově byl datum výročí stanoven podle židovského kalendáře, což vedle posílení židovského prvku v této pietě mělo i praktické důvody – 19. duben se totiž často kryl se svátkem Pesach. Bylo sice uvažováno ponechat Jom ha-Šo'a podle židovského kalendáře skutečně přesně na datum povstání ghett, tj. v předvečer Pesachu,²³ avšak nakonec bylo zvoleno datum 27. nisanu spadající šest dnů po konci Pesachu a týden před Den nezávislosti státu Izrael. Rozhodnutí Knesetu z 12. dubna 1951 zatím bylo pouhou deklarací a nemělo charakter zákona. Rovněž také nepředepisovalo žádné konkrétní detaily ohledně průběhu pietních aktů.

V Jeruzalémě se pietní akt na výročí povstání ghett toho roku odehrál na hoře Sijón u Síně holocaustu. Pro slovy politických představitelů, jako byl starosta Jeruzaléma, se střídaly s modlitbami a čtením z dobových dokumentů. Bylo zapáleno věčné světlo a pronesena modlitba *Ani ma'amin*.²⁴ V Kibucu *Jad Mordechaj* byla odhalena bronzová Anielewiczova socha v nadživotní velikosti. Mluvčí Knesetu, Yair Sprintzak, prohlásil v dedikačním projevu, že by 27. nisan měl být navždy připomínán, stejně jako je připomínán churban na 9. avu.²⁵ Aktu se zúčastnila řada čelních sionistických osobností jako Berl Locker, Jicchak Gruenbaum, jakož i Abba Kovner – slavný básník židovského odboje, vůdce partyzánského hnutí ve Vilniusu a pravděpodobný autor výroku o „ovcích, jdoucích na porážku“. Události se podle *Jerusalem Post* zúčastnilo přes 10 tisíc osob. Z Haify a Tel Avivu byly vypraveny zvláštní vlaky.²⁶ Nábožensko-sionistický deník *Ha-Cofe* si všimá i pietních aktů v zahraničí. Vedle Paříže a Varšavy zmiňuje také Osvětim, kde se 20. dubna 1951 sešlo více než 50 tisíc lidí, mezi nimi stovky bývalých vězňů z Maďarska a Československa.²⁷

Podruhé se otázka paměti holocaustu dostala na pořadí jednání v Knesetu v roce 1953, kdy byl projednáván *Zákon o připomínce Katastrofy a hrdinství*, známý také jako *Zákon Jad Vašem*.²⁸ Zatímco v roce 1951 se jednání o pietním dni odehrávala ve vysoce pietní a slavnostní atmosféře, kolem zákona *Jad Vašem* se strhly místy nevkusné dohady. Hrál se o hodně. Šlo o to, jakým způsobem budou události holocaustu představeny židovské mládeži, úloha jakých hnutí v odboji bude a nebude zmíněna, zda bude holocaust prezentován pouze skrze odboj, nebo zda budou uznány pasivní formy odporu, či

dokonce čistota nevinných obětí. Stranická pře se změnila ve vzájemná obviňování – kdo pomáhal uprchlíkům, kdo kolaboroval. . . Předkladatel zákona – ministr školství Ben-Zion Dinur – si přál, aby nově vzniknuvší instituce zdůrazňovala především sionistické a socialistické zázemí odbojářů (antisionistický, národně-socialistický Bund, či naopak revizionistická ultra-pravicová hnutí ve svém výčtu jaksi opomenul). Revizionistický Cherut využil celé téma k napadení vlády z kolaborace za to, že navázala diplomatické vztahy s poválečným Německem. V tomto kontextu se rozvinula velmi ostrá diskuse na téma, zda by jako pachatelé měli být označeni „Nacisté“, nebo „Němci“. A do toho všeho vystoupil poslanec z ortodoxního hnutí Agudat Jisrael s velice silným projevem, v němž vnesl otázku, zda vůbec má světský stát Izrael právo budovat muzea událostí, jako je holocaust a přijímat o těchto událostech zákony „*po boku zákona o bankrotu a o zdanění tabáku*“. „*Není možné zřídít národní svátky světským způsobem, a není možné ustavit „Jad Vašem“ světským způsobem.*“²⁹

„*Myslím si, že je dobře, že budeme mít zákon,*“ přitakávala naopak Beba Idelson vládnímu návrhu. „*Takovýto zákon povede jen ke znesvěcení obětí,*“ hřimal z pódia Jochanan Bader z revizionistického Cherutu, poté co v zákoně nenalezl „svá“ témata.

Zákon stanovil, že v Izraeli sídlící *Jad Vašem* bude ústřední institucí, která by měla shromažďovat veškeré poznatky a svědectví o událostech holocaustu. Na jedné straně to dává z hlediska metodologického smysl – jedna instituce by měla být ta ústřední a sbírat kopie všeho, co se v daném oboru vybádá. Do vzniku *Jad Vašem* byly materiály k událostem holocaustu roztržštěny v několika paralelních archivech. Podobnou klauzuli ostatně nalezneme ve statutech národních knihoven v řadě zemí světa. Ovšem, tehdy v Knesetu šlo přeci jenom o něco více. Šlo o to posílit úlohu mladého státu, jakožto jediného centra židovské paměti: „*Musíme přesvědčit diasporu Izraele, že není ústředního memoriálu pro tento lid kromě jednoho (...) toho v Izraeli,*“ naléhal Elimelech Rimalt. „*Ti, kdož plánují památníky v diaspoře pod patronací představitelů Gójjů dnešního světa – ubližují nejhlubší cti našeho národa,*“ hřimal opět radikál z Cherutu.

Objevovaly se ale i smířlivější hlasy, které snad poprvé na půdě Knesetu hovořily o Kiduš ha-Šem,³⁰ o spravedlivých mezi národy, o prostém každodenním hrdinství obyčejných lidí, a dokonce i o ženském rozměru. Znovu a znovu bylo zdůrazňováno, že tento zákon není určen pro mrtvé, nýbrž pro živé. Podle jednoho z řečníků – Barucha Azanjahu (Mapaj) – měl tento zákon především pomoci překlenout propast mezi generací, která cítí vinu za to, že nemohla pomoci, a generací, která si již život v Evropě nepamatuje.

Zákon byl projednáván s přestávkami od března do srpna roku 1953. Dne 19. srpna 1953 byl nakonec schválen, jak říká záznam z Knesetu: „*téměř jednomy-*

²¹*Divrej Kneset*, str. 1655–1657 (zasedání 12. dubna 1951).

²²*Divrej Kneset*, str. 1655–1657 (zasedání 12. dubna 1951). Reakce médií viz např.: *Ha-Boker*, 13. dubna 1951.

²³*Cherut*, 12. března 1951.

²⁴*Ha-Arec*, 3. května 1951.

²⁵*Jerusalem Post*, 4. května 1951.

²⁶*Jerusalem Post*, 4. května 1951.

²⁷*Jerusalem Post*, 4. května 1951.

²⁸*Divrej Kneset*, str. 1310–1314 (zasedání 12. května 1953).

²⁹*Divrej Kneset*, str. 1331–1343 (zasedání 18. května 1953).

³⁰Dosl. „posvěcení Jména Hospodinova“. Termín pochází z období Makabejského povstání.

slně“.³¹ Jako pachatelé jsou v něm označeni „Nacisté a jejich přísluhováci“, tj. byla nakonec zvolena mírnější varianta, dávající prostor pro budoucí usmíření s poválečným Německem. V paragrafu 2, odst. 3 zákona nacházíme i klauzuli, podle níž je Jad Vašem oprávněno: „Pevně zakotvit v Izraeli a mezi celým lidem den, určený Knesetem jako pietní den za Katastrofu a její hrdiny, a navrhnout způsob společné připomínky hrdinů a obětí.“ (*Martyrs and Heroes...* 1953) Tímto paragrafem se Jad Vašem stalo mekkou pro připomínku *Jom ha-Šo'a*. Ústřední pietní akty za účasti čelných politických představitelů státu Izrael se dodnes odehrávají právě na půdě této instituce a je to tato instituce, která svými pietami dává vzor podobným ceremoniálům jinde v Izraeli a v zahraničí.

Způsob vzpomínání na holocaust se v letech 1953–1959 začínal pomalu proměňovat s tím, jak příležitosti k pietním setkáním přibývalo. Byly otevírány další nové oblasti *Lesu mučedníků*, jako například Belgická a Holandská.³² V mediálním diskursu 50. let pak sehrála svou úlohu i desetiletá výročí – prvního transportu, zničení konkrétní obce, osvobození konkrétního tábora... Výročí se stala příležitostí k obsáhlejším reportážím, rozhovorům s pamětníky, návštěvám míst po deseti letech apod. Například v Tel Avivu se roku 1954 sešli maďarští židé, aby si připomněli deset let od prvního transportu do Osvětimi. Byla zapálena čtyři světla za čtyři velké synagogy v Maďarsku, které byly nacisty zničeny. Noviny *Jedi'ot Acharonot* informují, jak se pieta proměnila ve strkanici poté, co jeden z řečníků oslovil shromáždění maďarsky.³³ Jiný deník se vrací k desetiletému výročí osvobození největšího vyhlazovacího tábora s provokativním nadpisem: „*Zdalipak si ještě pamatujete na Osvětim?*“³⁴ Ve stovkách novinových výstřižků, které měl autor tohoto textu k dispozici, je to snad od konce 2. sv. války poprvé, co se jméno „Osvětim“ objevuje v nadpisu. Počet článků věnovaných tematice holocaustu se mezi lety 1949–1955 téměř ztrojnásobil a i poté dále stabilně narůstal.³⁵ Především ale zastoupení tohoto tématu na stránkách novin přestalo být omezeno na výročí povstání a 10. tevet. Noviny píší o tehdy nově objeveném deníku Anne Frankové³⁶, Moše Prager vydává na pokračování svou studii „Pravda o možnostech záchran“ apod. Dualita až rivalita mezi *Jom ha-Šo'a* a *Jom Kedošim* mezitím pokračovala. Oba pietní dny se objevovaly paralelně, i když 10. tevet již pomalu ustupuje do pozadí a i v míře mediální pozornosti je to patrné. Na

³¹ *Divrej Kneset*, str. 2409 (zasedání 19. srpna 1953).

³² *Ha-Boker*, 13. dubna 1954.

³³ *Jedi'ot Acharonot*, 2. dubna 1954.

³⁴ *La-Merchav*, 11. února 1955.

³⁵ Uvádíme přibližný nárůst na základě počtu článků a výstřižků, které systematicky shromažďovaly Ústřední sionistické archivy v letech 1949–1960. Nejsou uváděna přesná čísla, neboť neexistuje záruka, že některé jednotlivé položky nebyly vynechány. Obecný trend nárůstu počtu je však patrný (viz složky: CZA: S71/634, CZA: S71/1448, CZA: S71/2871, CZA: S71/3321, S71/3321, CZA: S71:3695). Trend nárůstu lze pozorovat i v jiných databázích, např. v digitální databázi židovského tisku izraelské národní knihovny, která sice zatím zdaleka nepokrývá všechny deníky, ale v rámci těch, které již pokryté má, lze nárůst zastoupení tématu holocaustu vysledovat – www.jpress.org.il.

³⁶ Např.: *Ha-Maariv*, 26. září 1952.

jeden článek o 10. tevetu připadají v polovině 50. let 2–3 články k povstání ghett.

„*Nemůžeme přeci uchopení takto veliké hrůzy, která se našemu lidu stala, ponechat na improvizacích,*“ prohlásila Beba Idelson: „*Musí zde být zákon, který zaváže tuto zemi i celý národ, na všech úrovních k soustrastí s hroznou katastrofou, která se našemu lidu přihodila.*“³⁷ Zajímavá diskuse se vedla ohledně oficiálního názvu pietního dne. Pojem Den holocaustu a hrdinství (*Jom ha-Šo'a* ve-ha-Gibora) se již některým poslancům zdál málo hrdinský. Pojem „gibora“, nebo-li hrdinství původně v hebrejsko-jazyčném diskursu ve vztahu k událostem holocaustu jednoznačně odkazoval na hrdinství aktivního odboje – povstalců a partyzánů. Ovšem v roce 1959 už mezi významy tohoto pojmu vstoupilo i téma pasivního odporu – hrdinství každodenního boje o vlastní přežití či hrdinství ve smyslu *Kiduš ha-Šem*. Bylo proto navrženo, že se den bude oficiálně jmenovat: „*Den Katastrofy, hrdinství a povstání*“, tak aby byl prvek povstání explicitně přítomen.

Zákon nově stanovil, že během pietního dne budou vlajky staženy na půl žerdi a že bude vybrán čas v dopoledních hodinách, během něhož budou drženy 2 minuty ticha za zesnulé. Od roku 1961 tento čas ohlašují sirény. Lidé toto volání skutečně respektují. Auta v tu chvíli zastavují dokonce i na hlavních dálničních tazích, řidiči vystupují a stojí u otevřených dveří. Zastavují se i Mizrachim či někteří arabští Izraelci. „*Na co asi v takové chvíli oni vzpomínají?*“ (Young 2004: 447)

Datum *Jom ha-Šo'a* bylo stanoveno na 27. nisanu podle židovského kalendáře. Aby nedošlo ke kolizi se šabatem, bylo rozhodnuto, že pokud by *Jom ha-Šo'a* připadl na pátek, pak se posune na čtvrtek, pokud by připadl na neděli, pak se posune na pondělí, a pokud by připadl přímo na šabat, pak bude odsunut o týden později.

Ke stanovení termínu zaznamenává deník *Maariv* dobovou studentskou anekdotu:

„V předvečer Pesachu oznámil prof. Fleischman svým studentům na Filosofické fakultě Hebrejské university, že došlo k přesunu testů na 24. dubna. „Proč tak brzy?“ podivuje se jeden ze studentů. „Důvod je prostý,“ odpověděl profesor: „Na tento termín byl stanoven Den Katastrofy.““³⁸

Zákon rovněž stanovil, že zábavní podniky, rozhlas, divadla, kina apod. mají přizpůsobit program pietnímu režimu. „*Zábavní podniky jsou otevřené dokořán, rádia hrají noční a taneční hudbu, jakož i zábavné a humoristické pořady a výlohy obchodů září,*“³⁹ stěžoval si Mordechaj Nuruk z Národně-náboženské strany. Podle nové úpravy měla rádia a kina zařadit pouze vážné pořady. Deník *Maariv* odpověděl karikaturou, zobrazující mladíka, odcházejícího naštvaně z kina poté, co byl název filmu „*Veselá vdova*“ upraven, v souladu s pietními požadavky

³⁷ *Divrej Kneset*, str. 1387 (zasedání 10. března 1959).

³⁸ *Maariv*, 26. dubna 1960.

³⁹ *Divrej Kneset*, str. 1386 (zasedání 10. března 1959).

na pouhé: „Vdova“. Podtitul se ptá, zda tedy vůbec „bylo potřeba něco vysílat?“⁴⁰

Pietní ceremoniály probíhaly v roce 1959 na pěti hlavních místech: Har Zikaron (Jad Vašem), hora Sijón, Les mučedníků (Ja'ar ha-Kedošim), Kibuc Jad Mordechaj a Kibuc Lochamej ha-Gitaot. Vedle těchto míst však již paralelně probíhaly menší akty v každém větším městě. Minimálně na jednom místě – Jad Vašem – hovoří dobové deníky o zapálení šesti světel za šest milionů obětí.⁴¹

V roce 1960 vytvořila Zahara Schatz, dcera známého Borise Schatze – zakladatele Akademie Becelel, pro účely pietních ceremoniálů v Jad Vašem zvláštní, šestiramenný svícen. Vycházela sice z prastarého židovského symbolu, kterým byl svícen sedmiramenný, ovšem tento, nazvaný *Menorat ha-Zikaron* (Pamětní menorá) měl skutečně světel šest. Každé ze světel bylo určeno k připomínce jednoho milionu obětí. Později se tento svícen se šesti světly stal součástí loga institutu Jad Vašem. Číslo šest se stalo jedním z doprahových symbolů piety za zesnulé v holocaustu. Poprvé jsme schopni jej doložit do výše citovaného článku z roku 1947. Symbolika šesti světel se táhne jako červená nit od těchto prvních úvah, přes pravidelné ceremoniály v Jad Vašem, až po dnešní Pochod živých (Tarant 2010: 225-232). Symbol šesti světel později vedle pietních ceremoniálů samotných nacházíme na učebnicích o holocaustu, na střeše jedné ze synagog na prostranství u Západní zdi v Jeruzalémě za velkým nápisem „Pamatuj“ či na svícnech a dlaždicích v Síni holocaustu. Až bude roku 2003 vydán *Megilat ha-Šo'a* – první vážnější pokus o liturgický text pro potřeby *Jom ha-Šo'a*, bude rozdělen právě do šesti kapitol, reprezentujících šest rozdílných osudů během holocaustu s tím, že každá kapitola má být předčítána před zapálením jednoho světla za každý milion *Megillat Hashoah* 2004). V předchozím historickém výčtu byly zmíněny i další, alternativní, podobně utvořené symboly, jako například 4 světla za 4 zničené velké synagogy v Maďarsku či 31 světel za 31 koncentračních táborů. Zapalování pamětních světel (*ner zikaron*, event. *ner nešama*) je tradiční židovský zvyk. Svíce jsou zapalovány za mrtvé v domácnosti či synagoze na *jorcajt* a pietní den za oběti holocaustu je de-facto *jorcajtem* všech těchto obětí. Jak jsme viděli, na 10. tevet to bylo dokonce oficiálně v Izraeli vyhlášeno vrchním rabinátem. Teoreticky by měla být za každého jednoho mrtvého zapálena právě jedna svíce. Ovšem žádná z velkých historických rabínských autorit, z jejichž právních názorů dnešní židovská liturgie vychází, nepočítala s tím, že by v jeden den bylo potřeba zapálit svíce za 5,7–6,5 milionu duší současně. Abstrakce na šest světel – jedno za každý milion – je ve skutečnosti v rámci judaismu velmi tradičním a de-facto logickým způsobem přizpůsobení liturgie. Výše citované příklady 4 či 31 světel pak ukazují, že to, co se v rámci liturgie

postupně sjednocovalo, bylo abstrahované téma, nikoliv způsob abstrakce samotné. V poslední době si symbol šesti světel začal takřkajíc „žít vlastním životem“ a lze se s ním už setkat i mimo 27. nisan, kdy si připomínáme *Jom ha-Šo'a*. Například čeští židé si zapalováním šesti světel v Majslově synagoze v Praze každoročně připomínají Mezinárodní den obětí holocaustu, stanovený Valným shromážděním OSN od roku 2005 na výročí osvobození Osvětími, nebo-li 27. ledna.

Na symbolu šesti světel lze dokonce sledovat dialektiku mezi universalistickým a partikularistickým chápáním události holocaustu. V některých universalisticky smýšlejících školách, organizacích a komunitách totiž bývá zapalováno ještě jedno – sedmé světlo – věnované obětem ostatních nacistických genocid. Poprvé se tak stalo na progresivní škole Kadima v Izraeli v roce 1985 a vzbudilo to tehdy v pedagogických i politických kruzích vášnivou diskuse. (Levi a Tamar 1998: 27–44)

ZÁVĚR

V biblické knize Zacharjášově čteme: „*Toto praví Hospodin zástupů: Půst čtvrtého, půst pátého, půst sedmého a půst desátého měsíce se judskému domu obrátí v radostné veselí a utěšené slavnosti. Jen milujte pravdu a pokoj!*“ (Zch 8, 19). V židovské tradici neexistuje klasičtější a více tradiční způsob připomínky historické události, než je ustanovení významného dne v kalendáři (Young 2004). Od půstů, jakým je šabat zachor, 9. av či 10. tevet, jejichž historie sahá až do starověku přes 20. sivan, do jehož rámce byly dodatečně vloženy odkazy na konkrétní případy pronásledování ve středověku až po... *Den Katastrofy*. Připomínat si události holocaustu v jeden konkrétní den, nějakým konkrétním způsobem je v tomto ohledu velmi židovské. Otázkou zůstává: Kdy? Kde? Jak?

Den 27. nisanu vzešel z určité politické objednávky. Odsoudit tuto politickou objednávku je samozřejmě snadné. Těžší je představit si, jak obtížné bylo v období 50. let nalézt v událostech holocaustu něco inspirativního, co by mohlo pomoci sjednotit roztržštěný lid pod modro-bílou vlajkou nového státu. A o tento stát a jeho vratkou jednotu šlo předkladatelům návrhu na *Jom ha-Šo'a* především. Byl to původně izraelský pietní den. Byl ustaven izraelským parlamentem a jeho cílem bylo uchovat vzpomínku na holocaust uvnitř izraelské společnosti, rozdělené kulturními, generačními a ideovými konflikty. O žádném působení na vnější svět nepadlo tehdy v Knesetu slovo. Vnější svět, vnímaný jako barbarský a nepřátelský, tehdy nebyl pro pietu *Jom ha-Šo'a* podstatný.

Od počátku zde byly alternativy a některé z nich byly dokonce označovány tímž názvem – *Jom ha-Šo'a*. Tou nejvýznamnější byl 10. tevet. Vrchní rabinát jej vyhlásil jako univerzální *jorcajt* pro ty pozůstalé, kteří byli vedle svého smutku ze ztráty, pronásledování vědomím, že svým blízkým vlastně ani nemohou věnovat tradiční pietu, neboť neví kdy. K otázce „rivalit“ mezi 10. tevetem a 27. nisanem podotýká Joel B. Wolowetsky, že

⁴⁰ *Maariv*, 6. května 1959.

⁴¹ *Davar*, 30. dubna 1959 (viz program v pozvánce na str. 12), *Davar*, 5. května 1959 (str. 2).

10. tevet neměl být *Jom ha-Šo'a* v onom oficiálním, ceremoniálním smyslu, jak to známe dnes v případě 27. nisanu a jak se připomínka 10. tevetu vyvíjela v prvních letech. Wolowetsky se domnívá, že Vrchní rabinát od počátku směřoval svou iniciativu směrem k individuální, osobní pietě (Wolowetsky 1989). V návaznosti na jeho tvrzení pak můžeme uvažovat, že ony tisícové oficiální ceremoniály, o nichž hovoří dobové deníky, se na 10. tevet zkrátka „nabalily“ v situaci, kdy ještě neexistoval jednotný názor na to, kam podobné akty umístit. Poté, co byl vyhlášen oficiální *Jom ha-Šo'a*, svou koncepcí a symbolikou bližší organizátorům těchto masových setkání, se jejich pozornost zaměřila již výhradně na 27. nisan. I přesto, že byl 10. tevet zastíněn tímto sekulárním aktem, v ortodoxních komunitách je připomínán dodnes, a to především proto, že připomínka holocaustu na výročí povstání varšavského ghetta zasahuje do Pesachu, resp. do měsíce nisanu, který by měl být podle častého výkladu tradice zasvěcen výhradně radostným svátkům. Někdy pak připomínání tohoto svátku může být i chápáno jako určitá alternativa v anti-sionistických ortodoxních kruzích v situaci, kdy to, co později budeme znát jako *Jom ha-Šo'a*, nepostrádá výrazný sionistický podtext.

Jom ha-Šo'a byl svým charakterem původně určen pro oficiální, sekulární shromáždění, na nichž jsou modlitby zpívány nejlepšími kantory spíše pro svou muzikální estetiku než pro duchovní význam. Stažené vlajky, sirény a dvě minuty ticha měly zase pomoci přinést pietu i do těch míst, kde by jinak v ruchu všedního dne zapadly. Většina míst, na nichž se lidé v 50. letech za účelem vzpomínky na holocaust scházeli, měla sekulární až ateistický charakter – kibucy, zalesňované pahorky, muzea, památníky... V tom vlastně spočíval největší paradox *Jom ha-Šo'a* v 50. letech. Jeho jednotlivé prvky mohly sice vycházet ze židovské tradice, avšak výsledkem byl sekulární až ateistický pietní den, navíc inspirovaný ceremoniály v západním světě, jejichž koncepce vychází z tradice křesťanských svátků. S postupem času přestane být tento paradox tak viditelný a *Jom ha-Šo'a* si nakonec nalezne cestu i do synagog. To už je ale jiný příběh.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] Bible. Český ekumenický překlad. Česká biblická společnost 2004.
 [2] LEVI, G., TAMAR, B. 1998. „Jom ha-Šo'a be-'ejnajjim mitkadmot – „Atanijot, ma'amad, ve-chinuch be-jisra'el“ in *Politika Barakai*, T. (ed.) Jeruzalém: Machon le-jachasim bejn-le'umijim, str. 27–44.
 [3] *Megillat Hashoah – the Shoah Scroll. A Holocaust Liturgy*. 2004. Jeruzalém: Schechter Institute of Jewish Studies.
 [4] NOVICK, P. 2000. *The Holocaust in American Life*. New York: Mariner Books.
 [5] OFER, D. 1996. Linguistic conceptualization of the Holocaust in Palestine and Izrael, 1942 – 1953. *Journal of Contemporary History*. 31/3:567–595.
 [6] PORAT, D. 1991. „Attitudes of the Young State of Israel toward the Holocaust and its Survivors. A Debate over Identity and Values“ in *New Perspectives on Israeli History – The Early Years of the State*. New York, str. 163.
 [7] PORAT, D. 1992. „Amalek's Accomplices“ Blaming Zionism for the Holocaust: Anti-Zionist Ultra-Orthodoxy in Israel during the 1980s. *Journal of Contemporary History* 27/4: 695–729.
 [8] ROSENNE, Š. (ed.) 1961. *6.000.000 Accusers – The Opening of the Eichmann Trial*. Jeruzalém: Jerusalem Post.

- [9] SEGEV, T. 1991. *The Seventh Million – Israelis and the Holocaust*. Henry Holt & Co.: New York.
 [10] SEGEV, T. 1998. *1949 – The First Israelis*. New York: Henry & Holt
 [11] TARANT, Z. 2010. Pochod živých – Odpověď na Pochody smrti? *Antropowebzin*. 3/2010: 225–232.
 [12] WOLOWETSKY, J. B. 1989. Observing Yom HaSho'a. *Tradition*. 24(4), Summer 1989. Rabbinical Council of America.
 [13] YOUNG, J. E. 2004. „When a Day Remembers: A Performative History of Yom Hashoah“ in *Textures and Meaning: Thirty Years of Judaic Studies at the University of Massachusetts.*, Eds. L. Ehrlich, S. Bolozky, R. Rothstein, M. Schwartz, J. Berkovitz, J. Young. University of Massachusetts, Department of Judaic and Near Eastern Studies.

ARCHIVNÍ PRAMENY

- Vytríděné výstřižky z dobového tisku k tematice holocaustu z let 1949–1960. *Central Zionist Archives*. Jeruzalém. Složky: CZA: S71/634, CZA: S71/1448, CZA: S71/2871, CZA: S71/3321, S71/3321, CZA: S71:3695. Materiál pokrývá deníky: *Davar*, *Cherut*, *Ha-Arec*, *Ha-Cofe*, *Jedi'ot Acharonot*, *Maariv*, *Miš-mar*, *Jerusalem Post*, *Palestine Post*.
- *Martyrs' and Heroes' Remembrance (Yad Vashem) Law 5713–1953*. Schválen Knesetem 19. srpna 1953, publikován ve sbírce zákonů (Sefer ha-Chukim) 28. srpna 1953, str. 144.
- *Divrej Knesset*. Zápisy jednání Knesetu z let 1951, 1953 a 1959.

*Poznámka k přepisu hebrejských termínů: Při přepisu hebrejských termínů do češtiny vychází autor z osvědčeného úzu, stanoveného publikací: SIVAN, G. NEWMAN, J. 2004. *Judaismus od A do Z*. Praha: Sefer. Tam, kde se hebrejský pojem objevuje jako do latinky přepsaná součást anglicko-jazyčného názvu, je respektován úzus anglického originálu.

*Příspěvek je písemnou verzí přednášky, která zazněla na 7. mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu podpořené ZČU v Plzni v rámci projektu SVK–2011–001. Publikace textu byla podpořena ZČU v Plzni v rámci projektu SGS–2011–031.